

KUTATÁS KÖZBEN

Az értelmi fogyatékosok iskolai könyvei és tankönyvei

Köztudott, hogy a közoktatásban egészen a nyolcvanas évek végéig a tankönyvek a központi-
lag kidolgozott és megkövetelt tantervekre épültek. Alig néhány év elteltével azonban tért
hódítottak az első alternatív könyvek, kiadványok. Majd egy hatalmas lendülettel új kiadók
jelentek meg, új tankönyveikkel végleg megbontva az addig egységesnek látszó, ugyanakkor
egyhangú tankönyvpiacot. A tartalmi változás, a modernizáció megkövetelte a minőségében
és tartalmában is megújult „jó tankönyveket”.

Nem ez jellemzi azonban a fogyatékos tanulók tankönyveinek helyzetét és állapotát. Az
okokat kutatva szélesebb spektrumból kell kiindulnunk. Az elmúlt évtizedben lezajlott nagy
jelentőségű történelmi és oktatáspolitikai változások a gyógypedagógia területére is hatást gya-
koroltak. Ez a hatás azonban ma még mindig nem olyan léptékű, mint amilyen nagymértékű
lemaradás tapasztalható a társadalmi odafigyelésben, fogyatékos embertársainkról való gon-
doskodásban.

Igaz, hogy az állami intézkedések rendszerét tekintve a fogyatékosokról való gondoskodás a
legfelsőbb szintű törvényes rendelkezésekben is mérhető, ám annak gyakorlati megvalósulása
– a több évtizedes hátrány következtében – nehézkes, és meg évekbe telik.

A közoktatásról szóló törvény a gyermekek jogairól szóló Egyezményben vállalt kötelezett-
ség alapján megfogalmazza, hogy a fogyatékos gyermekeket fokozott figyelem vegye körül,
valamint szól a különleges gondozáshoz való jogról is. A fogyatékosok kezelése megköveteli,
hogy e területen a speciális igények fokozott figyelmet kapjanak, ezért környezetük törekedjen
hátrányaik csökkentésére, enyhítésére. Ennek egyik legfőbb területe az iskolai nevelés, okta-
tás, fejlesztő felkészítés.

A közoktatás tartalmi modernizációjának elemeként a Nemzeti alaptanterv és a fogyatékos
gyermekek számára ehhez kapcsolódó Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának *módosított* tan-
tervi irányelve jelöli ki az iskolában elsajátítható tudást és kialakítandó képességeket.

„Az Irányelv meghatározza:

- A Nemzeti alaptanterv illetve a kerettanterv minimális követelményeinek módosítási le-
hetőségeit.
- A műveltségi tartalmak kijelölésekor egyes területek elhagyásának vagy egyszerűsítésének,
illetve új területek bevonásának lehetőségeit.
- A tananyagátadás és a fejlesztés szokásosnál nagyobb mértékű időbeli meghosszabbítás
lehetőségeit.”

Ezek a szempontok elsődlegesek a ma gyógypedagógiai intézményeinek tartalmi munkájá-
ban, a fejlesztés speciális módszereinek, feltételeinek megteremtésében. Ide értve a tantervek
és a tankönyvek meghatározó szerepét.

Az utóbbi években a gyógypedagógia területén is felgyorsult korszerűsítésre, fejlesztésre
irányuló intenzív törekvésekkel sajnos nem járt együtt az eszköz- és feltételrendszer javulása.
A bevezetőben említett évtizedes lemaradás jól lemérhető a napjainkban is használatban lévő
gyógypedagógiai tankönyveken. Általános vélemény, hogy a tankönyvek nagy részének minő-

sége korszerűtlen, tartósságát illetően több kiadvány egy tanévig sem használható, nemhogy tartós könyvként, ahogy azt újabban célként deklaráljuk. A választék meglehetősen szűk körű, behatárolt. A tankönyvek tartalma sem követte a modernizációs törekvéseket. Míg a többségi általános iskolák tanulói számára néhány éven belül – egy rohamos fejlődés eredményeként, melyhez hozzájárult a tankönyvpiaci versenyhelyzet kialakulása – széles tankönyvválaszték állt rendelkezésre, addig a fogyatékos tanulók tankönyvei érintetlenül maradtak, jobb esetben is csak átdolgozásra kerültek.

A pedagógusok fejlődésre, korszerű tartalmi munkára való törekvését bizonyítja, hogy a szűk körű választék ellenére megoldást kerestek, és ezt a többségi általános iskolások számára készült tankönyvekben találták meg. Ám ez időleges, és egyáltalán nem megfelelő megoldás, hiszen ezek csak több hasonló típusú kiadvány együttes használatával, tartalmi módosításokkal, szűkítésekkel alkalmazhatók, és nem a fogyatékos tanulók tanulási sajátosságaihoz igazodnak.

Nagy különbség van azonban az egyes fogyatékosági típusok tankönyvellátásán belül is. A legnagyobb mértékben érintett terület az értelmi fogyatékos tanulók tankönyvellátása, hiszen a fogyatékoságok tekintetében ez a legnagyobb populáció, és a probléma ezen a területen a legkiéleztettebb.

1999 elején az Oktatási Minisztérium a fogyatékos tanulók tankönyvhelyzetének ismeretében kezdeményezte a terület tankönyveinek felülvizsgálatát tartalmi, könyvészeti szempontból, valamint a tekintetben, hogy megfelelnek-e az alkalmazott tudományos ismereteknek és az élettani és életkori sajátosságoknak.

Erre a munkára az Oktatási Minisztérium szakértői bizottságot kért fel. A szakértők megalapították, hogy a könyvek továbbra is használhatók-e vagy sem, illetve milyen mértékű változtatást igényelnek. Ezt követően és a szakértői vélemények birtokában a kérdéses tankönyvek mindegyike bekerült a tankönyvvé nyilvánítási eljárás folyamatába. Így egy-egy könyvről két szakértői és egy referensi vélemény állt rendelkezésre, majd ezek birtokában az Országos Köznevelési Tanács Tankönyvbizottsága megtárgyalta a fogyatékos tanulók tankönyveit. Minden egyes tankönyvre vonatkozóan határozati javaslatot tett a miniszternek, aki ezekkel egyetértve a javaslatokat eljuttatta a tankönyvkiadóknak.

Ezzel a folyamattal egyidőben, 1999 őszén az Oktatási Minisztérium Tankönyv-és Taneszközirodája kérdőíves felmérést végzett. A fogyatékos tanulók általános iskoláiban tanító pedagógusokat kérdeztük meg a terület tankönyvellátásának helyzetéről és az Irányelvek hatásairól az iskola tartalmi munkájára vonatkozóan.

A kérdőív témájának aktualitását több tényező is bizonyította. A közoktatás tartalmi modernizációjának elemeként a nat a fogyatékos gyermekek iskoláiban a módosított, „Fogyatékos tanulók iskolai oktatásának tantervi irányelve” által jelöli ki az iskolában elsajátítható tudástanyagot és a kialakítandó képességeket. Az Irányelvek több ponton meghatározza azokat az elemeket, amelyek a fogyatékos tanulók iskoláiban a tartalmi munka irányítói.

1998 őszén megtörtént a nat bevezetésének felülvizsgálata. Képet kaptunk az általános iskolákban történt változásokról. A fogyatékos tanulók iskolatípusaiban azonban mindössze tájékoztató pontként szolgált. A nat és az Irányelvek bevezetésében új műveltségi területek, tantárgyak jelentek meg, átrendeződtek a tananyagok, a tanítási tartalom is szemléletbeli átalakuláson megy keresztül. Ehhez minőségében és tartalmában is megújult tanítási segédletekre, tankönyvekre van szükség. Az eddig vázolt főbb csomópontok új problémaköröket határoztak meg.

A kérdőív megalkotásakor a következő feltevésekkel éltünk. A nat és az Irányelvek bevezetése a fogyatékos tanulók iskoláinak többségében megtörtént. Ezt a változást az iskolák akarták és a tartalmi modernizációnak is aktív részesei voltak. A bekövetkezett változások felerősítették azt az igényt, amely a fogyatékos tanulók tankönyvi ellátására vonatkozik. Az ebben az iskolatípusban használatos tankönyvek nagy része elavult, nem vagy egyre kevésbé felelnek meg a korszerű tartalmi követelményeknek.

A vizsgálatot a fogyatékos tanulókat nevelő-oktató intézmények körében végeztük a megyei Pedagógiai Intézetek és gyógypedagógiai szaktanácsadók segítségével, közreműködésével. A vizsgálat eszköze a 32 kérdésből álló kérdőív volt, amely zárt és nyitott kérdéseket tartalmazott. A 32. kérdés pedig módot adott a vélemények bővebb kifejtésére.

A kérdőívben azt tudakoltuk, hogy a nat és az Irányelvek bevezetése milyen új feladatokat igényel, és a jelenleg használatos tankönyvek mennyiben felelnek meg az új tartalmi igényeknek.

Vizsgálatunkhoz a rétegzett mintavételt alkalmaztuk, azaz a populáció egyes rétegeiből az arányoknak megfelelő képviseletre törekedtünk. 514 kérdőív érkezett vissza és került feldolgozásra. A kérdőívet visszaküldők intézményenkénti megoszlását mutatja az első tábla. A pedagógusok beosztás szerinti aránya megfelelt az intézményi struktúráknak. A felvételt reprezentativitása szerint teljesnek tekinthetjük, mivel leképezi az adott populációt, a gyógypedagógusok jóval több, mint 2%-a válaszolt a kérdésekre.

1. TÁBLA

A minta összetétele (általános iskolák)

Intézménytípusok	Válasz	Pedagógusok	Válasz
Értelmi fogyatékosok	309	Beosztottak	61,0
Mozgáskorlátozottak	2	Középvezetők	28,0
Látási fogyatékosok	2	Igazgatók	11,0
Hallási fogyatékosok	3	Összesen	100,0
Beszéd fogyatékosok	5		
Egyéb	6		

Tantervkészítés az iskolákban

Az iskolák tartalmi munkáját nagymértékben meghatározó tantervek készítésével kapcsolatosan megtudtuk, hogy az iskolák döntő többsége a tanterveket adaptálta (63%) illetve átvette (21%), és csak 16%-uk vállalkozott önállóan tantervírásra.

Meg kellett állapítanunk azonban, hogy a kérdésfeltevés során szükséges lett volna az adaptáció fogalmának pontosabb körülhatárolására, hiszen, mint kiderült, többen az átvétellel azonos értelemben használták. Az arányokról azonban hozzávetőleges képet kaphattunk.

Bizonyosságul arra a feltevésre, hogy az iskolák aktív részesei voltak a tartalmi korszerűsítésnek a következő adatok szolgálnak. A válaszadók többsége (79%) részt vett iskolájában a helyi tanterv munkálataiban, mégpedig oly módon, hogy a pedagógusok 60%-a olyan továbbképzések részesei volt, amelyek pedagógiai program és helyi tanterv írására készítettek fel.

Tudjuk, hogy még az Irányelvek munkálatai során pro- és kontra milyen széleskörű vita bontakozott ki a gyógypedagógiai szakma berkein belül annak szükségességéről, megjelenéséről, tartalmáról. Az eltelt időszak a következő változásokat hozta a fogyatékos tanulók iskoláinak munkájában. Arra a kérdésre, hogy egyetért-e a fogyatékos tanulók tantervi Irányelveivel és azok megfelelnek-e a korszerű gyógypedagógiai törekvéseknek, azt az igen figyelemre méltó

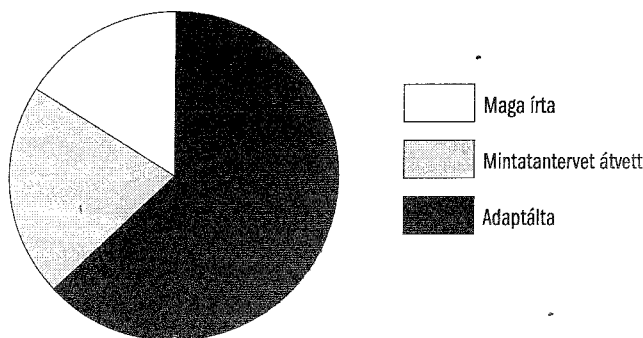
adatot kaptuk, hogy a válaszadók nagy része – 99%! – teljesen egyetértett a változás szükségességével. Azonban ez az egyetértés a válaszolók 37%-ánál korlátozott. Arra a kérdésre, hogy miben szeretnék látni a változást a következő válaszokat a kaptuk:

- jobban körülhatárolt támpontokat;
- a minimum követelményeknél több kapaszkodót;
- gyakorlatibb jellegű, életszerűbb megközelítést szeretnének.

Úgy tűnik, több tényező befolyásolta az Irányelvek minimum követelményeihez való igazodást a helyi tantervek megalkotásakor. A kérdőívet kitöltők 55%-a (tehát az iskolák kicsivel több, mint fele) nemcsak a minimum követelmények megjelenítésére törekedett iskolája tartalmi munkájának tervezésekor. 38% azonban csak a minimum követelmények teljesítését tűzte ki célul és mindössze 7% nem tudta megítélni a követelmények mértékét.

1. ÁBRA

Részt vettek-e helyi tanterv készítésében?

Azokat az iskolákat, ahol csak a minimum követelmények megjelenítésére törekedtek, összevetettük azzal, hogy mely településtípusokra jellemző ez. Az esetek 75%-ban ezek kisvárosi vagy községi általános iskolák fogyatékos gyermekeket nevelő-oktató intézményei.

A válaszolók döntő többsége, azaz 66% ítélte meg úgy, hogy az Irányelvek által megszabott minimális teljesítményszint a többség számára teljesíthető. 17% mondta azt, hogy mindenki tudja teljesíteni, és 2,5% a pedig azt, hogy csak a jobb képességű gyermekek.

A kapott adatok sok mindent sugallnak és igazolnak vissza az iskolák mindennapi gyakorlatából is.

Mivel a kutatás célja nem az, hogy gyakorlati tanácsot adjon és messzemenő következtetéseket vonjon le, hanem a tények feltárására törekszik, adatai a gyakorló szakemberek és az irányításban dolgozók számára továbbgondolandók és továbblépésre biztatók. Várhatóan ez a továbblépés az Irányelvek módosításában nyert megfogalmazást, és a központi tantervi szabályozás ilyen jellegű megerősödése a gyakorlatban sem jelenti majd a speciális nevelési szükségletek beszűkülését.

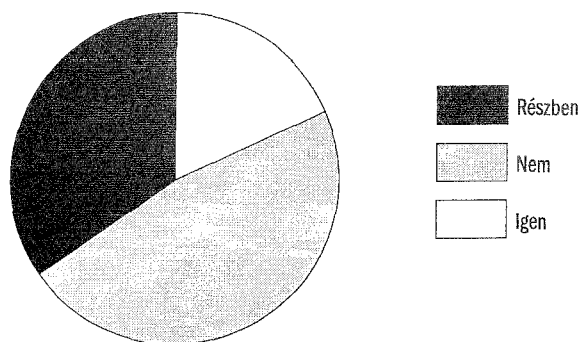
A kérdőív tankönyvekre vonatkozó eredményei

A válaszadók döntő többsége – 76% – úgy ítélte meg, hogy nem állnak az iskolák rendelkezésére olyan tankönyvek, taneszközök, melyek segítségére lehetnek a korszerű gyógypedagógiai

képzésnek. 16% válaszolta azt, hogy részben elégedett és mindössze 8%-nak felel meg a jelenlegi helyzet. A tankönyvválaszték tekintetében a következő eloszlás mutatható ki a kérdésre:

2. ÁBRA

Elegendő-e az a tankönyvválaszték, amely a fogyatékos tanulók iskolái számára rendelkezésre áll?

Össességében, sajnos nem mondható az, hogy a gyógypedagógiai intézmények rendelkezésre álló tankönyvekkel a pedagógusok elégedettek. Az *igen* választ adókat összevetettük azzal, hogy ők milyen osztályfokon tanítanak, és a következő választ kaptuk: a 91 *igen* választ adó közül – azok, akik elégedettek – 51% alsó tagozaton tanít, csak 12% tanít felső tagozaton, a többi 37% mindkét osztályfokon, illetve középátlagos értelmi fogyatékos tanulókat tanítók közül kerül ki.

Ez az adat harmonizál a tankönyv-felülvizsgálatot végző szakértők véleményével. Az alsó tagozaton tanító pedagógusok tehát elégedettebbek a tankönyvekkel, mint a felső tagozaton tanítók.

A tankönyvekkel kapcsolatos elégedetlenségek okait kutatva a pedagógusok 73%-a véli úgy, hogy a tankönyvek csak *részben felelnek* meg a tanulók életkori és mentális sajátosságainak, 10% gondolta úgy, hogy egyáltalán *nem* felelnek meg, és csupán a válaszadók 17%-a *elégedett* a tankönyvek kivitelezésével. A képek, ábrák arányával és minőségével a válaszolók nagy része (410) csak *részben* volt elégedett. 52 válaszadónak felelnek meg a jelenlegi tankönyvek teljes mértékben.

Megnyugtató azonban, hogy csak kevesen használnak a többségi általános iskolák tanulói számára íródott tankönyvet, hiszen azok sem tartalmukban, sem módszereikben nem követik a fogyatékos tanulók tanulási sajátosságait. Ennek ellenére feltűnően magas azok száma, akik kiegészítésként vagy néhány tantárgy esetében használják a többségi általános iskolák tankönyveit: 449-en, a válaszadók 88%-a.

A változtatás igényét nyilvánították ki kollégáink, amikor úgy ítélték meg, hogy a tankönyvek egy részét módosítani kell, felmerült az az igény, hogy néhány területen új tankönyvek jelenjenek meg. A válaszolók 81%-a gondolja ezt.

Kértük, hogy pontosan jelöljék meg azokat a területeket, amelyek módosított vagy új tankönyveket igényelnek. A válaszolók által megnevezett tantárgyakat műveltségterületek szerint

csoportosítva Az *Ember és természet* műveltségterület tantárgyait jelölték meg legtöbben. Ez azonban ne tévesszen meg bennünket, hiszen ehhez a területhez csoportosíthatjuk a legtöbb tantárgyat (kémia, fizika, biológia, környezet- és természetismeret), ennek ellenére oda kell figyelniük erre az adatra. A legkirívóbbak a *magyar nyelv és irodalom*, valamint a *matematika* tantárgyak számadatai, de ugyanígy az *ember és társadalom* műveltségterületen belül a *történelem* és a *társadalomismeret*.

2. TÁBLA

Mely területen igényelnek új vagy módosított tankönyveket?

1. Matematika	356	14. Művészetek	73
2. Történelem	275	15. Biológia	63
3. Nyelvtan	325	16. Ének zene	55
4. Irodalom	204	17. Olvasás	44
5. Kémia	54	18. Írás	39
6. Fizika	121	19. Számolás	53
7. Környezet	214	20. Földünk és körny.	44
8. Földrajz	145	21. Ember és term.	56
9. Informatika	194	22. Ember és társ.	68
10. Természetismeret	302	23. Technika	96
11. Társ.ism.	116	24. Idegen nyelv	36
12. Gyakorlati ism.	94	25. Kommunikáció	12
13. Életvitel	109		
<hr/>			
Műveltség területenkénti összesítés			
Életvitel és gyakorlati ism.	299		
Ember és term.	810		
Művészetek	128		
Magyar nyelv és irod.	624		
Ember és társ.	469		
Földünk és körny.	189		
Matematika	409		
Informatika	194		
Élő idegen nyelv	36		

Az utolsó kérdésben módot adtunk arra, hogy a kérdőívet kitöltők bővebben kifejtsek véleményüket a témáról. Elemezve a válaszokat láthattuk, hogy a kérdőív számszerű adatai szöveges formában is megerősítésre kerültek.

Néhány kiragadott példával szeretnénk bemutatni, hogy azokkal a könyvekkel szemben, amelyekkel a válaszadók elégedetlenek voltak, a pedagógusok milyen kritikai észrevételeket tettek. Ezekből következtethetünk a gyógypedagógiai tankönyvekkel szemben elvárható követelményekre is:

- a tankönyvek kivitelezése színtelen, kicsi, felismerhetetlen képeket tartalmaz
- nem szolgálják az érdeklődés felkeltését;
- az oldalak zsúfoltak, nehezen áttekinthetők;
- hiányoznak az életszerű példák.

A felmerülő igényeket a következőképpen fogalmazták meg a kollégák:

- legyen választási lehetőség;
- adjon módot differenciálásra;
- tartalmazzon sok ábrát, szókészlete legyen bő, könnyen érthető;
- tartalmazzon megoldási algoritmusokat;
- érvényesüljön a terápiás szemlélet;
- legyenek színesek, szépek.

Következetesen megállapíthatjuk, hogy beigazolódott az általunk felvetett hipotézis, miszerint a fogyatékos tanulók általános iskoláiban használatos tankönyvek nagy része elavult, nehezen használható.

Az Oktatási Minisztérium az eredmények ismeretében az értelmi fogyatékos tanulók tankönyvhelyzetének javítására pályázatot hirdetett tankönyvkiadók számára. Fokozott érdeklődés és várakozás előzi meg a készülő tankönyveket, hiszen nem könnyű modernnek és korszerűnek lenni a hagyományos gyógypedagógiai értékek megőrzése mellett.

A kérdőívek eredményeiből közvetve leszűrhetjük azokat a követelményeket, amelyek a fogyatékos tanulók tankönyveivel szemben elvárhatók. Az elvárások tartalom és feltételrendszer, helyi és közoktatási, mentális és életkori, tanulási és tanítási, módszertani szempontokból egyaránt különbözőek.

Célszerű és időszerű, hogy a legfontosabb és legalapvetőbb oktatási alapelvek a gyógypedagógiai tankönyvekben a megfelelően értelmezett speciális és sajátos tartalommal jelenjenek meg. Ezek a tankönyvek kövessék a tudományosság, az aktivizálás, a szemléletesség elvét. Érvényesüljön bennük az elmélet és gyakorlat egysége, feleljen meg az életkori és mentális sajátosságoknak, tükrözze a képességfejlesztésre irányuló törekvéseket. A rendszerességben nyomon követhető legyen az ismeretátadás algoritmusai. Az ismétlések rendszeres beiktatásával, alkalmazásával növelhető az elsajátított ismeretek tartóssága.

Mindezen túl ne feledkezzünk meg a legmeghatározóbb szempontról: *a tankönyv eszköz, a személyiségfejlesztés egyik eszköze.*

Kapcsáné Németi Júlia

Az informatika oktatás a diákok ismereteinek és igényeinek tükrében

Az informatikai eszközök egyre szélesebb körű magyarországi elterjedése az oktatás területét sem hagyta érintetlenül. Számos tanulmány, előadás foglalkozott azzal a kérdéskörrel, hogy a technikai fejlődés eredményeként megjelent számítógépek milyen hatást gyakorolnak az oktatás egyes területeire, intézményeire. Hasonlóképpen a figyelem középpontjába kerültek az informatikai fejlődés pedagógus szerepet érintő hatásai. Most ismertető kutatásunkban 1590 tanuló kérdőíves vizsgálatával arra kerestük a választ, hogy a középiskolai képzésben résztvevő *diákok számára* milyen változást hozott a számítógép fokozódó mértékű iskolai alkalmazása.¹ A vizsgálatban érintett 20 oktatási intézmény² tanulóinak válaszai alapján nem von-

¹ Az Oktatáskutató Intézet szervezésében 1999. utolsó negyedében folytatott vizsgálat a Diákok számítógéphasználati szokásait tárta fel. A kutatás az Oktatási Minisztérium és az MTA Pedagógiai Bizottság támogatásával jött létre.

² A 20 intézmény megoszlása: 11 gimnázium, 2 szakközépiskola, 2 szakközépiskola és gimnázium, 2 szakiskola, 3 általános iskola.